

Osnivanje i rad «Napretkovih» organizacija na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara (1928. - 1950.)

ZDRAVKO MATIĆ,

Zapovjedništvo za izobrazbu i obuku HKoV-a «Fran Krsto Frankopan»,
Časnička škola, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor na temelju postojeće arhivske građe, tiska i literature obrađuje osnivanje i djelatnost HKD «Napredak» na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u razdoblju 1928. - 1950. godine. Osnivanjem «Napretkove» organizacije u Gospiću 1926. kao stožerne podružnice za jugozapadnu Hrvatsku, započelo je osnivanje «Napretkovih» podružnica i na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Time je cijela jugozapadna Hrvatska bila premežena «Napretkovim» organizacijama, čija se djelatnost sastojala poglavito u očuvanju nacionalnog i kulturnog identiteta Hrvata, kao i pružanju materijalne i duhovne pomoći učenicima i studentima, koji su se školovali u Hrvatskoj i inozemstvu.

Glavne riječi: HKD «Napredak», Hrvatsko primorje, Gorski kotar

Uvod

Hrvatsko kulturno društvo «Napredak» nastaje zbog potrebe da se pomoćne Hrvatima Bosne i Hercegovine nakon okupacije austrougarske vlasti 1878. Već 1900. godine javlja se ideja među hrvatskim intelektualcima da se osnuje u Sarajevu «društvo za namještanje djece u zanate i trgovinu», pa su već 9. studenoga 1902. dr. Tugomir Alaupović, Đuro Vrinjanin i Dušan Plavšić sastavili pravila budućeg društva, a 11. studenoga 1902. sazvan je prvi sastanak za izbor privremenog odbora, te su prihvaćena pravila Društva.¹

Prva glavna i konstituirajuća skupština održana je 10. rujna 1904. u prostorijama «Trebevića», gdje je jednoglasno izabran prvi odbor, u kojega su ušli najugledniji Hrvati Sarajeva.² S istom svrhom u Mostaru je 14. rujna 1902.

¹ *Napredak*, Hrvatski narodni kalendar za 1927., Sarajevo 1926., 38.

² Pravila su na odboru bila prihvaćena, a nazočni zadovoljni tim prvim uspjehom skupili su između sebe kao prvu glavnica 109 Kk. Darovatelji su bili: I. Saphić 20 k, J. Košuta, Đ. Vrinjanin, dr. T. Alaupović, braća Raguz, D. Plavšić po 10 k, I. Barišić, J. Udovičić, A. Palandžić, M. Juranić,

na poticaj fra Augustina Zubaca osnovano «Hrvatsko potporno društvo za potrebne đake srednjih i visokih škola iz Bosne i Hercegovine».³ S obzirom na to da su oba društva imala gotovo istovjetne ciljeve i zadatke, 9. lipnja 1907. se spajaju i od tada djeluju pod zajedničkim imenom «Napredak», društvo za potpomaganje naučnika i đaka Hrvata-katolika za Bosnu i Hercegovinu sa sjedištem u Sarajevu.⁴

Središnja Uprava 'Napretka' (SUN-a) sa sjedištem u Sarajevu, u tada veoma složenim i teškim političkim, gospodarskim i kulturno-prosvjetnim prilikama, započela je s osnivanjem brojnih «Napretkovih» podorganizacija, podružnica i povjerenstava diljem cijele Bosne i Hercegovine. Cilj Društva bio je pružanje materijalne i moralne pomoći valjanim i čestitim hrvatskim nacionalno svjesnim učenicima i učenicama stručnih, srednjih i visokih škola te naučnicima koje društvo smješta na zanat i trgovinu; poticanje u učenika i naučnika radnih navika, štednje, razvijanje smisla za organizaciju i dobar odgoj; podupiranje hrvatskih kulturnih društava te kulturnih i prosvjetnih ustanova; širenje prosvjete u narodu; podizanje i uzdržavanje učeničkih domova u mjestima gdje postoje srednje škole kao i hrvatskih narodnih domova u pojedinim mjestima, podizanje ferijalnih skloništa za učenike i osnivanje «Napretkovih» *zabavišta* za djecu; tiskanje niza prigodnih publikacija i knjiga itd.⁵

U cilju skupljanja članova po provincijama i naplaćivanja članarine, zanimljivo je da je primjerice «Hrvatsko potporno društvo za potrebne đake srednjih i visokih škola iz Bosne i Hercegovine» iz Mostara, odmah nakon konstituiranja započelo s radom obraćajući se mnogim pojedincima, društvima i ustanovama, te svim Hrvatima pojedinačno i preko tiska.⁶

Zanimljivo je da je u Zagrebu već 1. studenoga 1902. postavljen za povjerenika Mehmed Džemaludin Kurt, koji je u kratkom razdoblju učlanio 31 utemeljitelja i 108 ostalih članova, uglavnom uglednih hrvatskih domoljuba.⁷

M. Pitić, A. Perdušić po 5 k i M. Andrić 4 krune. (*Napredak*, Hrvatski narodni kalendar za 1927., Sarajevo 1926., 39.)

³ "Naša trideset i peta godišnjica 1902. – 14. rujna 1937.", *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1939., 120; Vidi također *Osvit*, Mostar, br. 89. 1902., 4. i 99. 1902., 3.

⁴ Središnja uprava iz Sarajeva je shvatila da je bezuvjetno potrebno da oba društva zajednički i sporazumno rade, pa su već na svoju drugu sjednicu, dne 30. listopada 1904. pozvali odbornike sarajevske podružnice hrvatskog potpornog društva dr. Luku Čabrajića i Antu Tandarića, gdje se razgovaralo o toj temi. (*Napredak*, Hrvatski narodni kalendar za 1927., Sarajevo 1926., 43. - 44.)

⁵ O povijesti društva vidi šire, Zdravko MATIĆ, "Osnivanje i djelatnost HKD 'Napredak' u Gospiću (1926. - 1945.)", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP) 2(2001.), 409. - 434.

⁶ Društvo 1902. broji ukupno 376 članova (jedan dobrotvor, 70 utemeljitelja i 305 članova). Prvi dobrotvor koji se spominje bio je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, a nešto kasnije pridružuje mu se grof Robert Normann Ehrenfelski iz Valpova. ("Naša trideset i peta godišnjica 1902. – 1937.", *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1939., 120.)

⁷ Povjerenici mostarskog društva u 1903. bili su prisutni još u Senju, Jastrebarskom, Samoboru, Đakovu i Osijeku. Tako je već 1904. mostarsko Hrvatsko potporno društvo u 47 mjesta imalo ukupno 916 članova, od kojih 164 člana na području banske Hrvatske (Zagreb 143, Jastrebarsko 11 i Samobor 10 članova). (*Napredak*, glasilo HKD "Napredak" 10 (1939.), 120.)

U Gospiću je podružnicu utemeljila Lička štedionica, iako tada još nije imala članstvo, a s radom će početi tek 1926. godine.⁸ Zabilježena je i djelatnost «Napretkove» podružnice u Senju, koja će započeti s radom tek 1929. godine, dok će podružnice u Čabru, Crikvenici, Sušaku i Bakru započeti sa svojom djelatnošću od 1930. pa nadalje.⁹

Tijekom Prvog svjetskog rata (1914. - 1918.) rad «Napretkovih» organizacija postupno zamire, pa će i sama organizacija zbog dugova i nameta zapasti u tešku financijsku krizu, zbog čega je 1917. obustavljen i izlazak «Napretkova» kalendara. Unatoč teškim ratnim prilikama «Napredak» je pomogao 275 učenika od kojih je 40 držao u svom privremenom konviktu do 1917. godine. Ukupni prihodi za vrijeme rata iznosili su 1.203.806,57 k, a izdaci 829.468,-34 k.¹⁰ Završetkom rata 1918. nestaje Austro-Ugarska, a nastaju nove političke promjene na našim prostorima, a s njima i novi uvjeti i mogućnosti za djelatnost «Napretka» na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.¹¹

Osnivanje i djelovanje organizacija HKD «Napredak» na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara tijekom Kraljevine Jugoslavije (1918. - 1941.)

Proglašavanjem nove države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. Hrvatska je već na početku naslovljenog razdoblja izgubila autonomnost, čak i u obliku ograničene autonomije, kakvu je imala u vrijeme Austro-Ugarske monarhije. Bila je razbijena kao politička, gospodarska te nacionalna cjelina, iako je aktom o ujedinjenju 1. prosinca 1918. ušla u Kraljevstvo (Kraljevinu)¹² SHS kao ravnopravni čimbenik.¹³

Od samog stvaranja nove države javljali su se problemi koji će obilježiti cijelo međunarodno razdoblje, a posebice nacionalno pitanje. Osim što je ugašen Hrvatski sabor, ukinuta je i hrvatska Zemaljska vlada i čast hrvatskog bana.¹⁴ Početkom 1918. osim političkih previranja i prestrojavanja, Gorski kotar i Hrvatsko primorje su bili ekonomski nerazvijena područja. Gospodarstvo se temeljilo na eksploataciji šumskih dobara i na ekstenzivnoj poljoprivredi i

⁸ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1908. - 1917., Sarajevo 1907. - 1916., 15. - 21.

⁹ Prema izvješću SUN-a iz Sarajeva, Napretkove podružnice Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Like u 1928./29. god. ostvarile su ukupnu dobit od 19.988,00 dinara, od čega su članovi i siromašni građani uživali u dobiti od 15.150,00 dinara, što je omogućilo mnogim učenicima i studentima da se mogu lakše školovati ili prehraniti obitelj. (Pregled prihoda i rashoda podružnica HKD "Napredak", Sarajevo 1930.)

¹⁰ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1921., Sarajevo 1920., 214. - 216.

¹¹ U novoformiranoj državi Kraljevstvo SHS, HKD-u "Napredak" iz Sarajeva, vlasti su na zahtjev od 1921. godine dopustile rad i osnivanje organizacija na području cijele države. Tako će već 1928. biti utemeljeno povjerenstvo u Sušaku te podružnice u Čabru, Senju, Crikvenici i Bakru.

¹² Naime, do Vidovdanskoj ustava 28. lipnja 1921. koristio se naziv Kraljevstvo, a od tog vremena država se imenuje kao Kraljevina SHS. Od jeseni 1929. do travnja 1941. nosi ime Kraljevina Jugoslavija.

¹³ Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1995., 112. - 114.

stočarstvu. Iako je Gorski kotar imao veći broj pilana i manje tvornice i obrtničke radnje, u njima je bio zaposlen relativno mali broj radnika. Tako su, primjerice, na području kotara Čabar radile četiri pilane (Gerovo, Mlaka, Prezid i Milanov Vrh) te jedan mlin u Čabru. U kotaru Delnice parapile su postojale u Belavodici, Delnicama, Vratima, Lokvama i Mrkoplju, dok je bio mnogo veći broj vodenih pilana i mlinova.

Iako su kroz Gorski kotar prolazile dvije značajne cestovne prometnice (Karolina i Lujzijana), te željeznička pruga, nerazvijeno gospodarstvo nije pružao ni osnovne uvjete za razvitak trgovine. Bio je to jedan od glavnih razloga, uz političke progone, zbog čega je stanovništvo odlazilo u emigraciju u SAD, Kanadu, ali i druge zapadnoeuropske zemlje.

I u takvim vrlo teškim, politički nepovoljnim prilikama novoustrojene države, HKD «Napredak» se morao prilagoditi nastalim promjenama te pronaći način za svoje djelovanje. Najprije je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 3. prosinca 1919. odobrila Pravila «Napretka» hrvatskog prosvjetnog i kulturnog društva za Bosnu i Hercegovinu. Netom poslije Ministarstvo unutrašnjih djela Kraljevstva SHS je 17. studenoga 1921. odobrilo njegova pravila i rad. Time su stvoreni preduvjeti za slobodan rad Napretkovih organizacija napose kada je Povjereništvo za unutarnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu 6. prosinca 1921. dopustilo «Napretku» djelovanje i na području Hrvatske i Slavonije te Međimurja.¹⁵

Djelatnost «Napretkovih» podružnica na području banske Hrvatske, nakon završetka rata, najprije je započela u Zagrebu, gdje je 27. siječnja 1921. osnovana Napretkova podružnica koja je započela svoj rad sa 146 članova (120 akademičara i 20 građana). Zagrebačka podružnica je 4. prosinca 1922. prerasla u Građansku «Napretkovu» podružnicu, a nakon nekoliko godina postat će Glavna podružnica HKD «Napredak» za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje.¹⁶

Od tada započinje osnivanje i rad podružnica u svim krajevima gdje žive Hrvati.¹⁷ Bila je to temeljna zadaća Društva. Time se jačalo kulturno i nacionalno jedinstvo Hrvata, koji se snažno homogeniziraju oko «Napretkovih» društvenih ciljeva. Međutim, politički teror vladajućeg režima nije prestajao pa su mnogi Hrvati Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, dijelom i zbog neimaštine, odlazili od kuće kao sezonski radnici u Zagreb, Slavoniju i druge krajeve Hrvatske, ali i europske zemlje, Francuske i Belgiju, te prekooceanske zemlje SAD i Kanadu.¹⁸ Tako je početkom 1919. otišlo u SAD iz kotara Čabar

¹⁴ Isto, 62.

¹⁵ Hrvatski državni arhiv, (HDA), Fond Savska Banovina, Pov. II. br. 3910/1935.; *Napredak*, glasilo (1-2), (5-7) 1922., 15. i 99.

¹⁶ HDA, Fond akvizicija br. 14/1963. Tajnička knjiga – HKD "Napredak" Zagreb. Zapisnik s prve konstituirajuće sjednice 27. svibnja 1921. i Zapisnik konstituirajuće skupštine građanske podružnice "Napretka" u Zagrebu od 4. prosinca 1922.

¹⁷ Tako su osnovane "Napretkove" podružnice u Čakovcu i Varaždinu, Brodu na Savi, Đakovu, Osijeku, Koprivnici, Vinkovcima i Vukovaru. (*Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1922., Sarajevo 1921., 99.)

¹⁸ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Ekonomske prilike u Lici*, Zagreb 1976., 59.

728 osoba, iz Delnica 7.827, Ogulina 4.929 i Vrbovskog 8.234 stanovnika, a u druge europske zemlje iz kotara Čabar 1.427, iz Delnica 1.157, Ogulina 974 i Vrbovskog 1.121 stanovnik.

Iako se ekonomski položaj Hrvatske relativno promijenio Hrvatsko primorje, a napose Gorski kotar nije doživio neke značajnije gospodarske promjene. Poduzeća su uglavnom promijenila vlasnike. Domaći i strani kapital investirao je isključivo u drvnu industriju, jer je Gorski kotar obilovao bogatim šumama. Seoska gospodarstva karakterizirao je pretežno mali, usitnjeni seljački posjed, pa i zbog pritiska na malobrojna radna mjesta i seljaci odlaze u urbana područja.¹⁹

Prema administrativnoj podjeli Gorski kotar ulazio je u sastav Modruško-riječke županije do 1923. godine sa sjedištem u Ogulinu, a od 1929. u sastavu Primorsko-krajiške oblasti.²⁰ Represija vladajućeg režima posebno je bila znakovita uoči ili za vrijeme izbora. Tako su 4. veljače 1923. godine za vrijeme skupštine Hrvatske republikanske seljačke stranke u Crikvenici, na kojoj su bili prisutni članovi i pristaše iz okolnih mjesta: Grižana, Bribira, Selca, Sv. Jelene te otoka Krka, gdje se okupilo oko 1.500 ljudi, orjunaši već od samog početka skupštine ometali njezin tijek raznim poklicima, a zatim su na okupljenu masu počeli pucati iz revolvera i bacili jednu bombu. Ukupno je bilo ranjeno dvadesetak osoba, od čega četiri teže.²¹

I u tako politički složenim i krajnje nepovoljnim prilikama, HKD «Napredak» je tražio putove za svoje djelovanje. Tako je već 1926. godine formiran inicijativni odbor za utemeljenje «Napretkove» podružnice u Gospiću. Prema izvješću SUN-a u Sarajevu, skupštinu je vodio Antun Pichler, koji je jednoglasno izabran za prvog predsjednika podružnice.²² Bili su to prvi članovi i ujedno vodstvo HKD «Napredak» za Liku, Hrvatsko primorje i Gorski kotar. Time je «Napretkova» podružnica u Gospiću postala stožernom podružnicom za jugozapadnu Hrvatsku čijom inicijativom i zauzimanjem su utemeljene podružnice u Senju i povjerenstvo u Sušaku koje su imale veoma značajnu ulogu. Tako su već 1927./28. podijeljene tri učeničke i studentske stipendije.²³ Prema godišnjem izvješću SUN-a u Sarajevu, održane od 7. do 10.

¹⁹ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1937., Sarajevo 1936., 127.

²⁰ Kotar Čabar bio je podijeljen na četiri upravne općine (Gerovo, Plešće, Čabar i Prezid), kotar Delnice na devet (Brod Moravice, Brod na Kupi, Delnice, Lič, Lokve, Mrkopalj, Skrad, Fužine i Crni Lug), kotar Ogulin na deset (Generalski Stol, Gomirje, Gornje Dubrave, Drežnica, Josipdol, Modruš, Ogulin, Oštarije, Plaški i Tounj) i kotar Vrbovsko na 5 općina (Bosiljevo, Vrbovsko, Ravna Gora, Severin na Kupi i Srpske Moravice). Sva četiri kotara, prema popisu stanovnika iz 1921., imala su ukupno 85.783 stanovnika. Po nacionalnom sastavu stanovništvo su pretežno činili Hrvati i oko 23.000 Srba nastanjenih uglavnom u ogulinskom kotaru. (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921.*, Sarajevo 1932., 272. - 274.)

²¹ Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918. - 1935.*, Zagreb 2002., 74. - 76.

²² Ostalo vodstvo podružnice su činili: Vilim Puljko, potpredsjednik; Stjepan Mažer, tajnik; Josip Topličan, blagajnik; Drago Bedeković i Pavao Pavičić, odbornici; Stjepan Lovrić, Jure Gracin, Zoran Bušljeta i dr. Andrija Artuković, zamjenici; Antun Čutić i Marija Majerhoffer su činili nadzorni odbor. (*Napredak*, Glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1930., 59.)

²³ *Napredak*, Glasilo, Sarajevo 1930., 83.

srpnja 1929., povjerenstvo u Sušaku je krajem 1928. imalo prihod od 221,00 dinara, a podružnica u Senju je ostvarila dobit od 200,00 dinara. Bio je to prvi ostvareni prihod «Napretkovih» podružnica u Hrvatskom primorju.²⁴

Početak 1930. u Čabru je utemeljeno povjerenstvo «Napretkove» podružnice, a Senjska podružnica je intenzivno djelovala unatoč teškoćama na koje je nailazila.²⁵ Prema podacima o prihodima i rashodima društvenih podorganizacija u god. 1929./30., podružnica u Senju je ostvarila prihod u iznosu od 6.321,00 dinar, dok je rashod iznosio 160 dinara pa je imala zaradu od 6.161 dinar.²⁶

Od samoga osnivanja vlasti su na ovome području činile niz zapreka kako bi onemogućile rad «Napretkovih» organizacija i aktivista. Najlakši način da im se rad zabrani bio je da ih se proglasi separatistima, što je bilo dovoljno za uhićenja i progone. To je posebice prisutno nakon 1929. i uvođenja šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra Karađorđevića. Država je nazvana Kraljevina Jugoslavija, podijeljena na devet banovina, pretežno sa srpskom većinom, čime je hrvatski etnički i povijesni prostor bio raskomadani.²⁷

Naime, od 1929. svijet je bio zahvaćen jednom od najtežih gospodarskih kriza kapitalističkog sustava, koja se proširila iz SAD-a u europske zemlje: Englesku, Francusku i Njemačku, da bi 1932. potresla temelje cijelog kapitalističkog svijeta.²⁸ Paralelno s gospodarskom krizom Kraljevini Jugoslaviju potresla je i kriza cjelokupnog društveno-političkog sustava. Tako je u cilju učvršćivanja novoga sustava donesen niz novih zakona; zabranjeni su listovi svih političkih stranaka, a 11. siječnja 1929. zabranjen je i rad nezavisnih radničkih sindikata na temelju članka 3. i 4. Zakona o zaštiti državne bezbednosti i poretka u državi.²⁹ Niti kulturno-prosvjetnim društvima nije bilo lako djelovati u takvim okolnostima, kada su mnogi Hrvati osuđeni na smrt, ubijeni ili zatvarani, a rad «Napretkovih» podružnica zabranjen ili onemogućivan na različite načine. Među tim teškoćama prednjačio je nadzor i različiti pritisci vlasti na pojedine istaknutije članove «Napretkovih» organizacija te zabrana rada mnogim od tih organizacija. Tako, primjerice, «Napretkova» podružnica u Senju koja je utemeljena 1929. godine zbog političkih pritisaka i represivnih mjera policije 5. srpnja 1930. godine bila je raspuštena kao i povjerenstvo u Sušaku i Čabru koje je 1931. godine prestalo s djelovanjem.³⁰ To je

²⁴ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1931., Sarajevo 1930., 54.

²⁵ Napretkovu podružnicu u Senju činili su: predsjednik Viktor Benzia; potpredsjednik Petar Šimatić; tajnik Ivica Dragičević; blagajnik Milan Brajković; odbornici dr. Ante Lončar, Matija Moguš i Franjo Šojat; zamjenici Ivo Marković i Viktor Stamač; revizori Nikola Katalinić i Karlo Mladineo. (*Napredak*, Hrvatski narodni kalendar za 1933., Sarajevo 1932., XLIV.)

²⁶ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1932., 77.

²⁷ H. MATKOVIĆ, *n. dj.*, 165. - 166.

²⁸ *Vojna enciklopedija*, Beograd 1967., sv. 9., 419.

²⁹ Izvršena je također izmjena Zakona o zaštiti državne bezbednosti i poretka u državi od 1. kolovoza 1921., donesen je zakon o zabrani slobode riječi, ukinuto je pravo zbora i dogovora itd.

³⁰ HDA, Fond SB ODZ, Pov. II. br. 31047/1932.; *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1932., Sarajevo 1931., 44. - 49.

jedan od glavnih razloga što gotovo nemamo nijedne «Napretkove» organizacije na tome području koja nije bila ometana u radu ili kojoj vlast nije zabranila rad.

U pitanju je bio i cijeli «Napredak», pošto je do kraja studenog 1929. od 146 «Napretkovih» organizacija njih 50 bilo onemogućeno u radu ili zbog zabrane od vlasti ili zbog slabog materijalnog stanja pučanstva, te su prestale s radom.³¹

Upravo zbog toga je SUN na svojoj sjednici održanoj 19. prosinca 1929. donijela zaključak «da se u ovoj društvenoj godini više ne podjeljuju jednokratne potpore, da se ispražnjena konvikatska mjesta vezana uz pogodnosti više ne popunjavaju, da se ne popunjavaju ispražnjene stipendije visoko i srednjoškolaca i da se više ne podjeljuju zanatske stipendije».³²

Od svih točaka prosvjetnog rada «Napretka», od posebnog značaja bilo je širenje prosvjete u svim slojevima pučanstva. Analfabetizam je prva i glavna zapreka svakom prosvjetnom radu. Upravo je zato «Napredak» kao eminentno prosvjetno društvo radilo intenzivno na opismenjivanju pučanstva u svim krajevima. Tako su tijekom 1930. održani mnogobrojni tečajevi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Zanimljivo je spomenuti odakle se regrutirao učiteljski kadar. Iz službenih izvještaja doznajemo da su kao profesionalni učitelji i učiteljice radili u prvom redu sami seljaci obaju spolova, zatim svećenici i učitelji, te učenici i učenice osnovnih i srednjih škola.³³

Pritisak vlasti bio je vrlo žestok pa je u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, kao i cijeloj Hrvatskoj zabranjen rad svim političkim i vjerskim organizacijama, te je raspušten Hrvatski orlovski savez i Hrvatski sokol, čija su imovina i prostorije predani Jugoslavenskom sokolu.³⁴ I u takvim okolnostima HKD «Napredak» zajedno s Maticom hrvatskom izdao je tijekom 1929. sedam knjiga: *Hrvatske narodne pjesme* u uredništvu dr. Nikole Andrića; Ksaver Šandor

³¹ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1930., 47. - 48.

³² Na XXV. glavnoj skupštini SU "Napredak" održanoj od 7. do 10. srpnja 1929. u Sarajevu, predsjedao je prvi potpredsjednik dr. Aurel Sertić, sjednici su bili nazočni i delegati iz Gospića, Ivan Buconjić, Ante Čutić i dr. Andrija Artuković, a iz Perušića Mate Orešković. Delegati iz Gospića i Perušića dali su suglasnost da se i formalno-pravno osnuje glavna podružnica u Zagrebu, pod čiju bi nadležnost pripadale i podružnice iz Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. (*Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1930. i 1932., 15., 74. - 75.)

³³ O učiteljima pohvalno se izražava Dragutin Hofbauer, koji kaže: "Naši su 'ujaci' bili skoro jedini pismeni ljudi. Početnu naobrazbu su dobivali u svojim samostanima, a svršavali su nauke izvan svoje domovine, osobito u Hrvatskoj i Mađarskoj. Odanle su prenijeli zanos za opću narodnu prosvjetu, te su osnivali župske i samostanske škole i za one mladiće, koji ne osjećahu u sebi poziva za svećenički stalež. U takvom pregalaštvu se osobito istakao biskup Miletić, koji je srednje škole svršio u Austriji. On objelodani godine 1815. 'Početak slovstvu', u kojem preporučuje širenja nauke među muškom i ženskom djecom." (*Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1930., 64.)

³⁴ *Narodne novine* br. 284., od 9. prosinca 1929. "Zakon o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije". Tako u čl. 12. navedenog zakona stoji: "Do sada postojeća društva za fizičko i moralno vaspitanje: Jugoslavenski Soko, Hrvatski Soko, Orao, Srpski Soko, ukoliko se za tri nedjelje od stupanja na snagu ovog zakona ne ujedine i ne stupe u Soko Kraljevine Jugoslavije, ukidaju se. U potpisu, ministar unutarnjih poslova, Petar Živković."

Gjalski, *Pod starim krovovima*; Zvonimir Nikola Bjelovučić, *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*; Jagoda Truhelka, *Bogorodičine trešnje*; *Iz zbirke Zlatni danci*, knjiga II.; dr. Fran Bubanović, *Iz moderne kemije*; *Hrvatsko kolo*, književno-naučni zbornik u uredništvu J. Pasarića i D. Jurišića.³⁵

Rad «Napretkovih» podružnica u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru sveo se samo na Senjsku podružnicu koja je ponovno proradila 24. svibnja 1932. godine, te «Napretkove» podružnice u Crikvenici i povjerenstva u Čabru. Iz Izvješća SUN-a u Sarajevu doznajemo da je za 1930. godinu dodijeljena jedna učenička stipendija podružnici u Čabru u iznosu od 1.000 dinara.

Na glavnoj skupštini HKD «Napredak», podružnica Senj, izabran je upravni odbor koji je konstituiran 24. svibnja 1932. Za predsjednika podružnice je izabran Viktor Benzia, potpredsjednik Petar Šimatić, tajnik Ivica Dragičević, blagajnik Milan Brojković; odbornici Ante Lončarić, Matija Moguš, Franjo Šojat; zamjenici Ivo Marković i Viktor Stamać te revizori Nikola Katalinić i Karlo Mladineo. O tome je dopisom obaviješteno Gradsko načelstvo, redarstveni odsjek u Senju od 25. svibnja 1932. godine.³⁶ Međutim rad «Napretkove» podružnice u Senju bio je ometan na svaki mogući način, napose nakon napada Ustaša na žandarmerijsku postaju u Brušanima 6. i 7. rujna 1932. godine, poznat kao tzv. Velebitski ustanak, u kojemu su sudjelovali i neki Hrvati, članovi «Napretkove» podružnice iz Gospića.³⁷

U dopisu šefa Gradske policije Antona Stalija, upućenog Podružnici HKD «Napredak» Senj, ističe se: «Obzirom da je iz dosadašnjeg djelovanja tog društva jasno proizišla stanovita tendenca u političkom smislu, koja ne samo da je kao takova protivna statutarnom krugu rada društva, već bi mogla dati povoda i za narušenje javnog reda i mira, nalazim u smislu čl. 10. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima da obustavim daljnje djelovanje društva... Protiv ove odluke dopušta se žalba na Kr. bansku upravu Savske banovine u Zagrebu putem ove gradske policije u roku od 15 dana dostave, time da se žalbom ne odlaže izvršenje odluke.»³⁸

U obrazloženju gradske policije okružnom inspektor Savske banovine Ogulin i Kraljevskoj banskoj upravi, Odsjeku za državnu zaštitu Zagreb navodi se da je «Napretkova» podružnica iz Senja prekršila odredbe postojećeg zakona jer je tobože posve autonomno željela organizirati svečano ustoličenje novog biskupa Starčevića, «koje je gradsko načelstvo osujetilo. Svrha je ovom pokušaju bila, da ovoj svečanosti dadu čisto hrvatski karakter».³⁹

³⁵ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1930., 75.

³⁶ HDA, Fond br. 145., SB ODZ, br. 1234/32.

³⁷ Odmazda vladajućeg režima uslijedila je uhićenjem eventualnih osumnjičenika tzv. Velebitskog ustanka, pa su vlasti uhitile i vodile kazneni postupak protiv 224 osobe, a kroz žandarmerijske postaje prošlo je nekoliko tisuća ljudi, gdje su zlostavljani i batinani, mnogi osuđeni na kazne vješanjem, strijeljanjem i dugogodišnje kazne zatvora. (Z. DIZDAR i N. KUJUNDŽIĆ, *Hrvatska borba za opstojnost 1918. - 1998.*, Zagreb 2000., 26. - 28.)

³⁸ HDA, Fond br. 145., SB ODZ, br. 1234/32.

³⁹ HDA, Fond br. 145., SB ODZ, br. 1234/32.

Zanimljivo je da se u zaključku obrazloženja HKD «Napredak» optužuje za protudržavno djelovanje i separatističku propagandu.⁴⁰ Unatoč žalbi senjske podružnice, koja je upućena Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine u Zagrebu, njihova žalba nije prihvaćena, pa se 11. studenoga 1932. smatra danom prestanka rada podružnice, iako će ona 15. rujna 1935. ponovno pro-raditi.⁴¹

Sličnu sudbinu doživjela je «Napretkova» podružnica u Crikvenici, koja je prema izvješću sreskog načelnika utemeljena 28. rujna 1932. godine,⁴² a bio joj je zabranjen daljnji rad dopisom Kraljevske banske uprave Savske banovine.⁴³

U dopisu sreskog načelnika u Crikvenici Kraljevskoj banskoj upravi, Odseku za državnu zaštitu, između ostalog se navodi kako je u Crikvenici pokušala jedna grupa separatistički nastrojenih elemenata, koju je vodio «jedan lekar i dva advokatska koncipijenta, da osnuju podružnicu... Oko sebe su okupili priličan broj istomišljenika koji su daleko od ostalih nacionalnih društava, pa se čak govori i to, da se pojedincima uskraćuje upis u članstvo tog društva ako su upisani u Sokolskom društvu Kraljevine Jugoslavije».⁴⁴

Rješenjem sreskog načelstva, Pov. br. 1306/1932., rad «Napretkove» podružnice je bio zabranjen s nadnevkom 10. listopada 1932. godine. Bio je to još jedan u nizu montiranih političkih postupaka tadašnje vlasti protiv HKD «Napredak».⁴⁵

Istim dopisom raspuštena je i «Napretkova» glavna podružnica u Zagrebu.⁴⁶ Očito je da je beogradskim vlastima najjednostavniji i najučinkovitiji način za onemogućavanje rada «Napretkovih» podružnica bilo pripisati «nedozvoljeno» (i nedokazano) političko djelovanje.⁴⁷ Tako je odlukom Kraljevske banske uprave Savske Banovine u Zagrebu od 13. listopada 1932. godine raspuštena i «Napretkova» podružnica u Gospiću, koja je bila stožerna podružnica za

⁴⁰ HDA, Fond br. 145., SB ODZ, br. 1234/32. Stoga se predlaže da Banska uprava na temelju čl. 11. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima raspusti ovo društvo.

⁴¹ HDA, Fond br. 145., SB ODZ, br. 1234/32. U žalbi se ističe da je HKD "Napredak" u Senju osnovan još 1929. godine, ali je zbog smrti blagajnika i opterećenosti nekih članova upravnog odbora zapao u stagnaciju, pa u zaključku moli da se odluka o zabrani poništi i dopusti rad "Napretkovoju" podružnici.

⁴² HDA, Fond SB UO, Pov. II., 2207/1932. Prema izvješću Sreskog načelstva u Crikvenici, dostavljenog Kraljevskoj banskoj upravi II. pov. Upravnom odelenju, izabran je sljedeći upravni odbor: predsjednik dr. Ivan Car, liječnik; potpredsjednik o. Stjepan Rade, franjevački gvardijan; tajnik dr. Ante Vlahović, advokatski pripravnik; odbornici Salvko Dračić, građevinski poduzetnik, Nikola Brozina, student i Josip Car-Garac, ribar; zamjenici Lojzo Škiljan, zidar i Zvonko Dračić, ribar; revizori Anton Brnjac, student i Ivan Ivančić, student. Na osnivačkoj skupštini bilo je nazočno oko 270 osoba iz Crikvenice i okolnih mjesta. Skupštinu je otvorio dr. Ivan Car, koji je u kratkom govoru ocrtao razvitak i "uspješan rad Napretka od postanka do danas, te njegove ciljeve".

⁴³ HDA, Fond SB UO, Pov. II., 2207/1932.

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ *Isto.*

⁴⁶ HDA, Fond SB ODZ, Pov. II., 649/1935.

⁴⁷ HDA, Fond SB ODZ, Pov. II., 4637/1930.

Hrvatsko primorje i Gorski kotar.⁴⁸ Malo kasnije zabranjen je rad i Sušačkoj podružnici, dok se «Napretkovo» povjereništvo u Krasici kraj Crikvenice, osnovano 1932., također tada ugasilo. Bio je to težak udarac za «Napredak» u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, ali i za cijelu Hrvatsku.

Zanimljivo je da se u razdoblju od 1930. do 1932. godine, prvo zbog političkih progona ali dijelom i zbog ekonomskih razloga, iselilo iz Savske Banovine u europske zemlje 4.635 osoba, iz Primorske banovine 2.945 osobe, dok se u istom razdoblju u prekoceanske zemlje iselilo samo iz Savske Banovine 3.995 osoba.⁴⁹

«Napredak» je često upozoravao na prezaduživanje seljaka, na teške posljedice toga stanja za gospodarstvo i predlagao donošenje mjera za olakšanje toga stanja.

Naime, 20. travnja 1932. stupio je snagu 'Zakon o zaštiti zemljoradnika' kao prva zakonska mjera. Tim zakonom odgođena je prisilna ili ovršna prodaja seljačkog pokretnog i nepokretnog imetka u vremenu od šest mjeseci, dakle zaključno do 20. listopada 1932. Izostavljene su samo neke tražbine i obveze za koje se i nadalje mogla tražiti ovršna naplata.⁵⁰ Teška i duga prethodna zima iscrpila je seljaka Hrvatskog primorja i Gorskog kotara do kraja. Primjerice, nestašica stočne hrane u kotaru Čabar, Delnicama, Fužinama, Mrkoplju i drugim mjestima prouzročila je još veći pad cijena stoke. Proljeće je seljake zateklo bez sredstava, trgovina je zastala, potrošnja opala, industrija je bila troma, novčarstvo u krizi.

U tako nepovoljnim uvjetima, seljak nije imao kome da se obrati za kredit. Zakon o zaštiti zemljoradnika, koji je upravo tada stupio na snagu, otežao je seljaku u takvoj situaciji svaki novi kredit. Stoga je i posve razumljivo zašto je taj zakon naišao odmah na općenitu kritiku kako od onih kojima je barem i privremeno uskratio ovršnu naplatu, tako i od seljaka, koje je u tom pogledu zaštitio.⁵¹

Rad «Napretkovih» podružnica i u tako otežanim uvjetima te suradnja HKD «Napredak» iz Hrvatske i «Napretkovih» podružnica BiH bila je vrlo skladna, pa je tako HKD «Napredak» iz Hrvatske poslao posebnu novčanu pomoć za siromašne krajeve u BiH. Rad podorganizacija je na simboličan način potpomogao hrvatski tisak objektivnim pisanjem o radu HKD «Napredak», zbog čega je SUN izdalo posebne zahvalnice, napose hrvatskim listovima *Obzor*, *Jutarnji list* i *Hrvatska straža* u Zagrebu te listu *Narod* u Sarajevu.⁵² Prema godišnjem izvješću SUN-a za 1932./33., krajem 1932. HKD «Napredak» imao

⁴⁸ HDA, Fond SB ODZ, Pov. II., 26448/1932.

⁴⁹ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak" za 1933., Sarajevo 1932., 80.

⁵⁰ Među njima su npr. tražbine Narodne banke, Državne hipotekarne banke, Privilegirane agrarne banke, tražbine države, zadružnih organizacija i još nekih drugih.

⁵¹ Prema anketi "Privilegirane agrarne banke", utvrđilo se da seljački dugovi iznose oko 6 milijardi i 350 milijuna dinara. Ti podaci pokazali su zorno u kakvom je teškom položaju bio seljak Savske i Primorske banovine. (*Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1933., 77. - 78.)

⁵² *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1933., 78.

je ukupno 124 podorganizacije i to 84 podružnice i 40 povjerenstava. S radom su također zbog poznatih razloga prestale dalmatinske podružnice u Kaštel Lukšiću, Slanom, Mravincima i Stonu. Prema podacima o prihodima i rashodima za 1932./33. godinu, podružnica u Crikvenici je ostvarila prihod od 1.400,00 din, dok je senjska podružnica imala ukupni prihod od 2.440 din. i nije imala nikakvih rashoda.⁵³

Ubojstvo kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseilleu, 9. listopada 1934. godine, izazvalo je u Jugoslaviji novi val nasilja vladajućeg režima, ali je ipak prisiljen na popuštanje, dozvolu rada političkih stranaka i raspisivanje izbora.⁵⁴ Izbori 5. svibnja 1935. provode se uz veliko nasilje, koje nije prestajalo ni prije ni nakon izbora. O tome je zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer, prigodom posjeta knezu Pavlu Karađorđeviću 25. svibnja 1935. predao memorandum; u njemu su detaljno opisana nasilja žandara nad mnogobrojnim stanovnicima diljem Hrvatske od seljaštva do svećenstva.⁵⁵ Na dan izbora bio je uhićen i odveden u zatvor u Sušaku župnik Mate Rahelić iz Hreljina; nije pušten niti nakon nadbiskupove intervencije. Na 500 dinara globe osuđen je župnik Ivan Ilijić u Dubašnici na Krku pod izgovorom da je propustio prijaviti jednog vjeroučitelja itd.

Političkim terorom i nasiljem nad hrvatskim stanovništvom završili su svibanjski izbori, ali ipak nasilje nije moglo umanjiti raspoloženje birača koji su dali povjerenje opozicijskoj Hrvatskoj seljačkoj stranci, koja je na izborima osvojila 37,4% glasova, zbog čega su vlasti prisiljene popuštati, pa se počeo obnavljati i kulturni život u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru.⁵⁶ Osnovane su ili obnovljene «Napretkove» organizacije u Senju 15. rujna 1935., Sušaku 22. rujna 1935. i Bakru 8. ožujka 1936., te povjerenstva u Čabru, Delnicama i Crikvenici.⁵⁷

Time je obnovljena mreža «Napretkovih» podružnica i na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Zanimljivo je da je HKD «Napredak»

⁵³ *Napredak*, Hrvatski narodni kalendar za 1934., Sarajevo 1933., 54. - 55.

⁵⁴ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije, hrvatski pogled*, Zagreb, 1998., 186. - 187.

⁵⁵ Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918. - 1935.*, Zagreb, 2002., 95.

⁵⁶ H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 187.

⁵⁷ HDA, Fond SB ODZ, Pov. II., 4486/1935. Naime, nakon duge stanke od gotovo tri godine, «Napretkova» podružnica u Senju je ponovno uspostavljena, 15. rujna 1935. Otvorio ju je bivši predsjednik V. Benzia i prikazao u kratkim crtama važnost i uspješnost djelovanja HKD «Napredak» u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Na istoj je skupštini izabrano vodstvo podružnice. Predsjednik Matija Glažar, kanonik; potpredsjednik Viktor Benzia; tajnik Petar Šimatić; blagajnik Anka Lončarić; odbornici Petar Gregović, Karlo Mladineo i Petar Osterman; zamjenici Božidar Mudrončić i Vinko Tijan; nadzorni odbor Nikola Katalinić i dr. Josip Marković. Vodstvo sušačke podružnice su činili: predsjednik Ivo Radulović; potpredsjednik Mate Murković; tajnik Đuro Kramer; blagajnik Edo Musić; odbornici dr. Milan Špehar, Josip Blažina i Petar Bačić; zamjenici Rafael Rošić i Josip Brajković; nadzorni odbor ing. Baldasar Kovač i dr. Dinko Vitezović. Bakarsku podružnicu činio je sljedeći odbor: predsjednik Mihovil Šimić; potpredsjednik Zvonimir Antić; tajnik Petar Šikić; blagajnik Ivo Pirović; odbornici Leopold Klausberger, Marijan Karlović i Ernest Vuković; zamjenici Vjekoslav Vuković i Vinko Pezelj; nadzorni odbor Nikola Štefanić i Luka Lukanović.

krajem 1933./34. imao pet počasnih članova: počasnog predsjednika Antu Tandarića, Aleksu Đebića, Lea Jamnickog, Silvija Murvara, prof. Miju Vučaka; četiri zakladnika: Ivu Budimirovića, šumsko industrijsko poduzeće Dobrljin-Drvar, Ivu Kamenjaševića i don Franu Bulića; sedam velikih dobrotvora: dr. Josipa Stadlera (†1918.), nadbiskupa vrhbosanskog u Sarajevu; dr. Antu Bauera, hrvatskog metropolita u Zagrebu; dr. Ivana Šarića, nadbiskupa vrhbosanskog u Sarajevu, 163 dobrotvora, 1.551 doživotnih članova i preko 14.000 redovnih članova ili ukupno oko 16.000 članova.

Prema izvješću SUN-a iz Sarajeva, održane 5. - 7. srpnja 1934. pod predsjedanjem Ante Alaupovića, ističe se da je unatoč odluci MUP-a poslanoj Banskoj upravi u Splitu, br. 13141 od 19. travnja 1933., kojom je zapovjedbno da je za osnutak podružnice jednog društva čija su pravila već odobrile državne vlasti dovoljno iskazati pred upravnim vlastima dozvolu Središnjice toga društva.

Međutim, toga se nisu držali svi podjednako, jer su neke lokalne vlasti tražile da se društvena pravila HKD «Napredak», iako ih je već odobrio MUP 17. studenoga 1921., broj 1777 BiH, za cijelu Kraljevinu ponovno predlažu na odobrenje ili nekim podružnicama uopće nije bilo dopušteno osnivanje.⁵⁸

I u tako otežanim uvjetima rada uspostavljena je dobra suradnja između svih «Napretkovih» podružnica. Tako je Hrvatsko pjevačko društvo «Trebević» iz Sarajeva održalo od 2. do 12. svibnja 1937. godine koncerte u Slavanskom Brodu, Zagrebu, Karlovcu, Sušaku, Senju i Crikvenici. Vrlo svečan je bio doček «Trebevića» na Sušaku, 7. svibnja 1937., gdje je u gradskom kinu «Jadran» održan koncert u prepunoj dvorani.⁵⁹ Hrvatski dnevnik od 8. svibnja 1937. piše: «Cijeli hrvatski Sušak dočekao je zanosno Hrvatsko pjevačko društvo 'Trebević'».⁶⁰ Izaslanik Kraljevske banske uprave Tučan 10. svibnja 1937. javlja iz Senja Odjeljku za državnu zaštitu u Zagrebu, među ostalim, i to da je HPD «Trebević» dočekala gradska glazba, crkveno pjevačko društvo «Sv. Cecilija» te uprava podružnice HKD «Napredak».⁶¹ Već sljedeći dan, 9. svibnja, u Senj gdje je trebao gostovati «Trebević», pristizao je narod iz Hrvatskog primorja, s otoka i iz Like. Osim redovite brodske linije u Senj su pristizali i izletnički brodovi iz pojedinih primorskih mjesta i s otoka, a autobusi i kamioni dovozili su na zbor u Senj sudionike iz Like.

Bio je to svojevrsni susret napretkovaca jugozapadne Hrvatske pa i šire. Napretkove podružnice ambiciozno su nastavile sa svojim programom i tijekom 1937. godine dajući svoj doprinos na kulturnom i prosvjetnom radu za cijeli svoj kraj. Potreba «Napretka» najjače se osjećala u danima kada je narod

⁵⁸ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1934., 72.

⁵⁹ Napretkovo glasilo, na str. 119. donosi vijest da je "Trebević" bio i u Bakru 8. svibnja 1937. "gdje je bio svečano dočekan, od velikog mnoštva građana i pjevačkog društva 'Sklad'. Predsjednik 'Sklada', Šporer pozdravio je kratkim govorom Trebević, na što je odgovorio i na dočeku zahvalio dr. Juraj Šutej". (*Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1937., 119.)

⁶⁰ *Hrvatski dnevnik* od 8. svibnja 1937., 7.

⁶¹ Nikola BIČANIĆ, *Senjske žrtve*, Zagreb 1994., 17.

bio izložen raznim pritiscima tadašnje vlasti te je nastojao još intenzivnijim radom nadoknaditi materijalne gubitke prouzročene smetnjama vladajućeg režima.

Tako je tijekom 1936./37. primljeno 2.500 novih članova te osnovano 19 novih podružnica, a samo u Dalmaciji 15 podružnica koje su ostvarile velike uspjehe. Prema Izvješću SUN-a iz Sarajeva «Napredak» je 1938. godine imao 195 podorganizacija (151 podružnica i 44 povjerenstva) sa 17.500 redovnih članova, 1.618 doživotnih, 183 dobrotvora, 9 velikih dobrotvora, 5 počasnih i 3 zakladnika, ukupno oko 20.000 članova. Jedan od najvažnijih zadataka «Napretka» bio je školovanje učenika i omladine. Tako su tijekom godine podijeljene 112 srednjoškolskih stipendija i 51 visokoškolska stipendija, od toga je dodijeljena jedna srednjoškolska stipendija bakarskoj podružnici u iznosu od 1.000,00 din., a već 1938./39. godine je dodijeljeno sedam stipendija, od kojih je jedna srednjoškolska stipendija dodijeljena podružnici u Bakru,⁶² tri Senju, dvije Sušaku i jedna novčana potpora u iznosu od 2.500 din «Napretkovoj» podružnici u Sušaku.⁶³ Nezadovoljstvo pučanstva Hrvatskog primorja i Gorskog kotara aktualnom vlašću pokazali su izbori godine 1938. kada je udružena opozicija s dr. Vladkom Mačekom na čelu dobila 44,9% glasova.⁶⁴

U još uvijek nepovoljnim okolnostima HKD «Napredak» je razvijao svoju djelatnost i plodan rad. Treba osobito istaknuti rad podružnica na prikupljanju članarine, dobrovoljnih priloga, organiziranju zabava, prodaji društvenih edicija itd. Takvim svojim domoljubnim radom omogućile su podorganizacije SUN-a da provedu zaključke glavne skupštine i da mnogima siromašnima olakšaju život, davanjem konviktskih mjesta, podjelom stipendija ili novčanih potpora. Tako je 1938./39. prema podacima SUN-a iz Sarajeva ukupni godišnji prihod podružnica Hrvatskog primorja i Gorskog kotara (zajedno s Likom) iznosio 21.201,00 din. od čega su uplaćeni upravni troškovi i stipendije za potpore u iznosu od 19.724,50 din., a ostatak je doznačen SUN-u u Sarajevu.⁶⁵

Stipendije su doznačene četvorici učenika iz Bakra, Sušaka i Senja u iznosu od 2.000,00 din. te dvojici studenata iz Sušaka u iznosu od 3.000,00 dinara i jedna novčana potpora u iznosu od 2.500,00 din.⁶⁶ U travnju 1938. godine ponovno je proradila «Napretkova» podružnica u Crikvenici, kojoj je rješanjem Kraljevske banske uprave SB Zagreb, od 12. travnja 1938. godine, odo-

⁶² Bakarska podružnica je obnovljena 24. rujna 1938. na sastanku na kojemu su bili uz trojicu odbornika 21 član pučke sekcije, koja je osnovana na prijedlog Rome Forenpohera, tadašnjeg odbornika. Time je počeo novi modus rada "Napretkove" podružnice. Na osnivačkoj skupštini HKD "Napredak" u Bakru izabran je sljedeći odbor: predsjednik Mate Mažić; tajnik Vinko Pezelj; blagajnik Božo Dobrović; odbornici Ivan Metka, Franjo Breški i Milan Margetić; zamjenici Romano Forenpoher i Nikola Stefančić st.; nadzorni odbor Franjo Matić i Leopold Klauzberger. (*Napredak*, Hrvatski narodni kalendar za 1939., Sarajevo 1938., 209.)

⁶³ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1938., 121.

⁶⁴ Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb, 1939., 31. - 33.

⁶⁵ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1939., 78.

⁶⁶ *Isto*, 274.

bren rad.⁶⁷ Na osnivačkoj skupštini izabran je odbor koji su činili: predsjednik Ante Turina; potpredsjednik Aleksandro Vičić; tajnik Mihovil Jurinčić; blagajnik Šimun Car; odbornici: Milan Skameržo, Stjepan Zanini, Dragutin Ostrogović; zamjenici: Josip Veljačić i Živko Brozičević te nadzorni odbor koji su činili: Pavao Ružić i Milan Stajević.⁶⁸ Pravila HKD «Napredak» Crikvenice je odobrila Banska uprava u Zagrebu, Odjeljenje za unutarnje poslove broj 97243-I/3-39.⁶⁹

Na području Savske banovine, koja od kolovoza 1939. ulazi u cjelini u sastav novoosnovane Banovine Hrvatske,⁷⁰ u čijem sastavu ostaje sve do 10. travnja 1941., nije se bitno mijenjao broj «Napretkovih» organizacija i članova, kao ni prihodi, a ni kompetencija. Tako je broj «Napretkovih» organizacija prema objavljenim pregledima «Napretkovih» organizacija na godišnjim skupštinama SUN-a u srpnju svake godine, zajedno s onima na području Like, bio devet podružnica i dva povjerenstva.⁷¹

Ratna psihoza i teška gospodarska i ekonomske situacija nisu ometale «Napretkove» podružnice u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru da redovito održavaju priredbe, koncerte, književne večeri, spomendan na mučeničku smrt Zrinskih i Frankopana, mise zadušnice itd. Razlog za zabranu priredbi, koncerata ili neke svečanosti vlast je uvijek tražila u političkoj oporbi.⁷²

Posebno treba istaknuti da je inicijativom SUN-a iz Sarajeva još 1937. započela najopsežnija prosvjetna akcija hrvatskog naroda u širenju pismenosti kojoj su se svesrdno priključile «Napretkove» podružnice zapadne Hrvatske. Svojim radom oko iskorjenjivanja nepismenosti «Napredak» je stvorio i na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara sve preduvjete za daljnji kul-

⁶⁷ HDA, Fond br. 144., SB UO. br. 2212/1938.

⁶⁸ HDA, Fond br. 144., SB UO., br. 2212/1938. Sresko načelstvo u Crikvenici Pov. broj. 883-1938., od 11. lipnja 1938. koje je upućeno promicateljnom odboru podružnice HKD "Napredak" u Crikvenici n/r Ante Turine u kojem se ističe da osnivanje podružnice HKD "Napredak" u Crikvenici uzima do znanja te upozorava da se ima pridržavati pravila Centralnog udruženja "Napredak" u Sarajevu. U potpisu, sreski načelnik, Novak.

⁶⁹ HDA, Fond br. 157., BH OUP I-3, 97243/1939.

⁷⁰ Sporazumom Cvetković-Maček od 26. kolovoza 1939. stvorena je Banovina Hrvatska. I dok su ostale banovine i dalje bile podvrgnute tijelima središnje vlasti, tim sporazumom Banovina Hrvatska dobila je uz bana Ivana Šubašića i bansku upravu, i svoj sabor, te zakonodavnu, upravnu i sudsku autonomiju, koja se bez njezina pristanka nije mogla ni oduzeti ni smanjiti. (H. MATKOVIĆ, *n. dj.*, 202. - 211.)

⁷¹ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1939., 74. - 77.

⁷² HDA, Fond br. 145. SB ODZ., 19765/1932. Tako, primjerice, kada je "Napretkova" podružnica iz Senja željela održati pučku svečanost, i iako je bio skup na vrijeme policiji prijavljen, Gradska policija iz Senja je priredbu zabranila, a u obrazloženju se navode vrlo površni razlozi za zabranu. "Lica koja ovu svečanost namjeravaju prirediti, poznata su kao ekstremno plemenski nastrojena i neprijateljska današnjem državnom poretku, te koja stoga nastoje udesiti baš ovakove tobože kulturne svečanosti; pri kojima bi došli u mogućnost, da ispolje svoje političko raspoloženje te da prirede istodobno neku prikrivenu demonstraciju protiv narodnog i državnog jedinstva i sadašnjeg državnog poretka (...) Na ovom programu nema jedne točke, koja bi odgovarala današnjem duhu jugoslavenske koncepcije, dakle, kako je to prije navedeno, iza ovoga se krije očita separatistička akcija."

Pregled odobrenih stipendija i novčanih potpora HKD "Napredak" za Hrvatsko primorje i Gorski kotar od 1930. do 1941. godine

Godina	Podružnica	Broj stipendija	Vrsta stipendije	Iznos u din.	Ukupno din.
1930./31.	ČABAR	1	srednjoškolska	1.000,00	1.000,00
1936./37.	BAKAR	1	srednjoškolska	1.000,00	1.000,00
1938./39.	SENJ	3	srednjoškolska	500,00	1.500,00
	SUŠAK	2	visokoškolska	1.500,00	3.000,00
	SUŠAK	1	novčana potpora	2.500,00	2.500,00
1939./40.	SUŠAK	2	novčana potpora	4.500,00	9.000,00
1940./41.	SUŠAK	1	srednjoškolska	500,00	500,00
	SENJ	1	srednjoškolska	500,00	500,00
	SUŠAK	1	visokoškolska	1.500,00	1.500,00
	SUŠAK	3	novčana potpora	7.000,00	21.000,00
Ukupno od 1930.-1941.	Hrv. prim.	16	srednjoškolska i visokoškolska novčana potpora		41.500,00

turni razvitak.⁷³ Najvažnije su društvene akcije bile školovanje omladine, tako su tijekom godine podijeljene dvije novčane potpore «Napretkovoj» podružnici u Sušaku u iznosu od 9.000,00 dinara.⁷⁴

Inicijativom Glavne podružnice iz Zagreba poslana su pisma i dopisi svim općinama za pomoć u prikupljanju sredstava za izgradnju doma za siromašne studente. Na poziv su odgovorile sve podružnice zapadne Hrvatske, među kojima i «Napretkove» podružnice iz Delnica, Čabra, Crikvenice, Senja, Bakra i Sušaka.⁷⁵ Već dulje vremena osjećala se potreba internatskog odgoja mladeži, upravo zbog toga su i podržali tu plemenitu ideju.

Prema izvješću SUN-a za 1939./40. «Napretkove» podružnice Gorskog kotara i Hrvatskog primorja unatoč ratnoj psihozi i dalje su neumorno radile na provođenju programa, pa je ukupni prihod iznosio 29.723,02 dinara, od čega je na novčane potpore utrošeno 9.000,00 dinara. Bio je to zavidan rezultat, s obzirom na to da je rat u Europi već započeo, a ekonomska kriza i recesija ostavila svoje tragove u cijeloj Banovini Hrvatskoj.⁷⁶

Djelovanje organizacija HKD «Napredak» na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u razdoblju NDH (1941. - 1945.)

Početak Drugog svjetskog rata, rad Napretkovih podružnica bio je znatno otežan i na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Uz to, ratna psihoza je utjecala i na ionako teško gospodarsko stanje mnogih seljačkih porodica i porodičnih zadruga. Nova vlada Cvetković-Maček nije bila kadra da sređivanjem ekonomskih i političkih prilika popravi opću situaciju, što se sve više odražavalo na težak život u cijeloj Banovini Hrvatskoj.⁷⁷ Ratna situacija pogoršala je ionako loš standard pučanstva, jer je nastupila velika skupoća izazvana inflacijom i prekomjernim izvozom živežnih namirnica i ostale robe široke potrošnje u fašističke zemlje. Sve je to dodatno otežavalo ionako težak život pučanstva u Hrvatskom primorju i Gorskome kotaru.

Budući da se u Delnicama, Čabru, Lokvama, Gerovu i drugim mjestima nalazilo dosta vojnih skladišta s hranom, odjećom i ostalom vojnom opremom, ustaše kao najdominantnija snaga, utjecali su na stanovništvo u tim mjestima da se neka skladišta otvore, kako ne bi dospjeli u ruke talijanskih fašista.⁷⁸

Rad «Napretkovih» podružnica u takvim okolnostima bio je vrlo otežan, jer je do kraja lipnja 1941. bilo zabranjeno održavanje bilo kakvih priredbi, proslava i sličnih manifestacija. Mnogi odbornici i članovi «Napretka» bili su unovačeni u vojsku.

⁷³ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1939., 76. - 77.

⁷⁴ *Napredak*, 77.

⁷⁵ *Napredak*, 78.

⁷⁶ *Napredak*, glasilo HKD "Napredak", Sarajevo 1940., 74. - 75.; *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1942., Sarajevo 1941., 197. - 199.

⁷⁷ H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 169. - 175.

⁷⁸ Ivan CUCULIĆ, *Radnički pokret i narodnooslobodilačka borba (1891. - 1945.)*, Zbornik Gorski kotar (ur. Ivan Tomac Kapelan), Delnice 1981., 102. - 121.

Situacija se u NDH posebno pogoršala nakon što je fašistička Italija anektirala hrvatska područja (tzv. I. zone) u svibnju 1941. među kojima i dio Gorskog kotara te Hrvatskog primorja. Tada «Napretkove» podružnice prestaju s radom, a započinje sustavan progon Hrvata. Talijani su odmah onemogućili rad «Napretkovim» organizacijama u anektiranim područjima, a na neokupiranim područjima on je tekao uz brojne teškoće samo u Senju, Gospiću i Perušiću, gdje tada postoje «Napretkove» podružnice.⁷⁹

Odmah nakon uvođenja okupacijskog sustava sve mjere što su ih poduzimale okupatorske vojne i civilne vlasti na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja do potpisivanja Rimskog ugovora, bile su usmjerene prema njegovu uklapanju u vojne i političke planove fašističke Italije. Ekonomska situacija na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara pod talijanskom okupacijom bila je iznimno teška. Iako su vojne vlasti odmah nakon okupacije izvršile popis zaliha živežnih namirnica i načinile popise potreba radi daljnjeg opskrbljivanja, oskudica u osnovnim prehrambenim proizvodima bila je velika. U nizu mjera što ih je poduzimala okupatorska vlast u cilju postupne talijanizacije anektiranog područja, prve su na udar došle neke nacionalne organizacije te kulturne, prosvjetne i druge ustanove. U takvim okolnostima rad «Napretkovih» organizacija bio je vrlo otežan.

Situacija se još više pogoršala nakon što pravi kaos izazivaju srpska i komunistička pobuna i ustanak (od lipnja do rujna 1941.), koje su potom prerasle u rat koji traje sve do njegova kraja u svibnju 1945., ali ne samo protiv države NDH i njezina režima, već često na mnogim mjestima i protiv cjelokupnog hrvatskog naroda, posebice od četnika, pod čijim se nadzorom ubrzo našla trećina NDH ili oko petine Hrvatske i gotovo polovica Bosne i Hercegovine.

Talijani u rujnu 1941. s pojačanim postrojbama vrše reokupaciju tzv. obalnog pojasa NDH (tzv. II. zone) tj. preostali dio Gorskog kotara i Hrvatskog primorja te cijele Like. Time su preuzeli gotovo cjelokupnu vlast na tome području, a u listopadu 1941. reokupiraju i Treću zonu do granica s njemačkom zonom gdje imaju vojno-operativnu vlasti, pri tome potiču ustroj i djelatnost četničkih postrojbi na tim područjima. Upravo na tim područjima nestaju mnoge prijašnje «Napretkove» organizacije i tek ih nekolicina ipak nastavlja s radom, kao primjerice one u Senju, Gospiću, Perušiću, Makarskoj, Metkoviću, Kninu, Karlovcu, Dugoj Resi, Koločepu, Orašcu, Pučišću i Dubrovniku, iako su neke od njih također prestale s radom.

Unatoč tome «Napredak» je tijekom 1941. godine uspio pridonijeti boljitku pučanstva, napose na kulturnom području, školujući veliki broj učenika, studenata i pomažući pitomce u konviktima u zemlji i inozemstvu.

Prema izvješću SUN-a iz Sarajeva tijekom 1941./42. podijeljeno je deset učeničkih i studentskih stipendija i novčanih potpora mladeži Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Like.⁸⁰ Teror i zločini nad hrvatskim pučanstvom te

⁷⁹ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1942., Sarajevo 1941., 197.

⁸⁰ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1944., Sarajevo 1943., 211.

pripadnicima NOP-a na području svih teritorija talijanskih zona u Hrvatskoj bili su glavno obilježje talijanskog okupacijskog sustava. Premda je okupatorska vlast dobro znala etnički sastav anektiranog područja, ona je unatoč tome nastojala pod svaku cijenu ostvariti njegovu tzv. nacionalnu unifikaciju. U nizu mjera talijanizacije anektiranog dijela Gorskog kotara trebale su poslužiti i neke ekonomske mjere, kao što je bila zamjena dinara za lire, zatim sva poduzeća u anektiranom dijelu Gorskog kotara proglašena su mobiliziranim, a zaposleni su potpadali pod vojne zakone.

Rad «Napretkovih» organizacija tijekom 1942. godine tekao je u jeku ratnih događaja, pod iznimno teškim prilikama. U Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru prestale su s radom gotovo sve podružnice osim «Napretkove» podružnice u Senju, koja je 1942. godine ostvarila prihod od 700,00 din. U Lici su djelovale podružnice u Gospiću i Perušiću. Rad «Napretkovih» podružnica je bio usmjeren na raznovrsnu pomoć mnogobrojnim izbjeglicama i drugim ratnim stradalnicima u tim mjestima. Broj članova je znatno opao zbog ratnih operacija na tim područjima, a neki članovi «Napretka» su poginuli na bojištima.⁸¹

Situacija u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, poglavito kotaru Delnice, Čabar, Ogulin bila je vrlo složena zbog žestokih borbi koje su se vodile između ustaških, talijanskih i postrojbi NOP-a. Tijekom svibnja 1942. partizanske postrojbe oslobodile su Mrkopalj i područje Ravne Gore, 24. srpnja napali su četničku grupaciju u Gomirju, a 12. kolovoza ustašku posadu u Modrušu.⁸²

Rad «Napretkovih» organizacija u takvim okolnostima bio je vrlo otežan. SUN-a je učinila sve da «Napredak» ostane na visini svoga prijašnjeg rada. Međutim, zbog ratnih djelovanja i ostalih neprilika nije se moglo pristupiti obnovi starih ni osnivanju novih podružnica. Tijekom 1943. godine obnovljene su podružnice u Sinju, Metkoviću, a u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru jedino je djelovala senjska podružnica, koja je bila ukinuta 1940. godine.

«Napredak» je tijekom 1943. podijelio 179 srednjoškolskih i 65 visokoškolskih stipendija, dok podatke za Hrvatsko primorje i Gorski kotar nemamo jer nisu dostavljeni SUN-u u Sarajevu. Krajem 1943. godine «Napredak» je imao 41 podružnicu i jedno povjerenstvo s 12.554 člana i to sedam počasnih, četiri zakladnika, 17 velikih dobrotvora, 211 dobrotvora, 1.799 doživotnih te 10.516 redovitih članova. Broj članova opao je za 18,75%, a s radom je prestalo 49,39% podružnica. «Napredak» tijekom 1944. godine proširuje svoj rad osnutkom «Odsjeka za pridizanje postradalih krajeva».⁸³ Velikim darom predsjednika podružnice u Zagrebu, Viktora Sedmaka i njegove supruge Fanike, osnovana je pri SU Zaklada Viktora i Fanike Sedmak za izgradnju «Napretkova visokoškolskog pitomištva u Zagrebu».⁸⁴

⁸¹ Isto, 212.

⁸² Ivica CUCULIĆ, "Gorski kotar u narodnooslobodilačkoj borbi 1942. - 1943.", *Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB*, (gl. ur. Ivo Kovačić), Rijeka 1974., 341.

⁸³ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1945., Sarajevo 1944., 250. - 251.

⁸⁴ HDA, FA, br. 14/1963. TK, "Napredak". U svibnju 1943. godine Glavna podružnica u Zagrebu na čelu koje je bio Viktor Sedmak imala je 1.746 članova i ostvarila prihod od 1.139.622,22 kune, a godinu dana kasnije prihodi su porasli na 8.324.194,61 kune.

Od otvorenja «Napretkove» knjižnice 1. srpnja 1928. do kraja 1944. bilo je 26.497 čitatelja te 21.904 djela i 26.942 primjerka. Osim Središnje «Napretkove» knjižnice, postojale su «Napretkove» knjižnice u mjestima Bakar, Drniš i u Zagrebu. Te pomične, veće ili male knjižnice za sela, bile su razaslane i izmijenjene u 83 sela krajem 1940. godine.⁸⁵

Pokušaji obnove «Napretkovih» organizacija u FNR Jugoslaviji 1945. i na području NR Hrvatske (Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru) i zabrana njihova rada 1950. godine

Godina 1945. obilježena je najtežim događajima u radu «Napretkovih» organizacija. Već početkom 1945. vodile su se završne borbe u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i cijeloj Hrvatskoj. Njemačke postrojbe povlačile su se iz svih hrvatskih krajeva, a mnogobrojna zgarišta i porušeni domovi, uništeni gradovi i sela obilježili su njihove tragove. U tom općem pustošenju i stradanju hrvatskog naroda stradao je i «Napredak».

Svršetak rata dočekao je tako «Napredak» u potpunom rasulu organizacijskom i materijalnom. Mnogi članovi SUN-a i podružnica uhićivani su i zbog različitih, a najčešće političkih razloga, osuđivani uglavnom na razne vremenske zatvorske kazne uz gubitak građanskih prava, a društveni rad «Napretka» došao je pod nadzor nove vlasti.

U novoj FNR Jugoslaviji već 22. travnja 1945. Povjereništvo za prosvjetu razrijšilo je Središnju upravu «Napretka» dužnosti u svibnju 1945. te izabralo drugu. Istodobno je i Podružnici «Napretka» Zagreb, jedinoj tada na području Hrvatske, obustavljen rad i nova komunistička vlast imenovala je povjerenike.⁸⁶

Ministarstvo prosvjete BiH imenovalo je u Sarajevu svoga povjerenika koji je preuzeo i čuvao preostalu imovinu društva, ali svaki društveni rad stvarno je prestao. Međutim, jugoslavenske vlasti su prosudile da im HKD «Napredak», kao prepoznatljiva kulturno-prosvjetna organizacija u Hrvatskoj i BiH može pomoći da se još jače etabliraju, pa je omogućila njihovu obnovu. Već u ljeto 1945. povjerenik društva postavio je povjerenike «Napretkovih» podružnica, posvuda gdje je to bilo moguće i pozvao ih da obnove organizaciju podružnica i održe glavne skupštine na kojima bi se izabrala nova uprava podružnica i delegati za skupštinu SUN-a.⁸⁷

⁸⁵ *Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1937., Sarajevo 1936., 34.

⁸⁶ Arhiv BiH, Fond "Napredak", kut. 155., dok. br. 364 i 364 a/1945. Povjerenici za zagrebačku podružnicu bili su Rudolf Hunjski i Emil Kuzmanić.

⁸⁷ Tako je obnovljen rad u mnogim podružnicama i moglo se pristupiti održavanju Glavne skupštine SU društva, koja se održala u Sarajevu 28. i 29. listopada 1945., na kojoj je sudjelovalo 29. podružnica društva preko svojih 165 izaslanika. Na istoj skupštini donesena su nova pravila HKD "Napredak" te izabrano novo vodstvo SU "Napretka". Predsjednik dr. Vladimir Čaldarević, sudac Vrhovnog suda; I. potpredsjednik dr. Ante Ramljak, sudac Vrhovnog suda; tajnik ing. Čedomil Miličević, načelnik Ministarstva rudarstva i industrije BiH. Članovi odbora Ante Babić, ministar prosvjete BiH; Mato Sočo, radnik željezničke radione; dr. Luka Šimović, liječnik; Dragomir Brajković, pravnik; dr. Jakov Grgurić, potpredsjednik vlade BiH; Olga Marasović, sutkinja Okružnog suda; dr. Matija Lopac, prof.; Mate Šorka, veletrgovac; dr. Ivo Sunarić, pravnik; Tvrtko Kanaet, prof.; Ante Milošević, radnik; dr. Cvjetan Spužević, ministar građev. BiH;

Obnovljen je rad u mnogim podružnicama u BiH, međutim obnova «Napretkovih» organizacija u Hrvatskoj, osim u Zagrebu koja je obnovljena 16. prosinca 1945., nije imala većeg uspjeha. Predsjednik odbora «Napretkove» podružnice u Zagrebu bio je Ante Vrkljan, ministar prosvjete,⁸⁸ a nakon njegova odlaska u Beograd zamijenio ga je potpredsjednik Franjo Dvoržak, dok nije 3. ožujka 1946. za predsjednika izabran dr. Antun Kajfeš, što je SUN i potvrdio. Niti rad «Napretkove» organizacije u Zagrebu nije imao većeg uspjeha, a pokušaj da se obnove «Napretkove» podružnice u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru ostao je bez rezultata. Djelatnost jedine «Napretkove» podružnice u Zagrebu svela se uglavnom na prikupljanje novih članova, organiziranje podružnica u Zagrebu, otvaranje studentskog doma, tiskanje i raspacavanje kalendara i priređivanje zabava. «Napretkov» kalendar je tiskan u Zagrebu u 10.000 primjeraka, održana su samo dva predavanja i otvorena «Napretkova» knjižnica i čitaonica, kako bi se privuklo članstvo.⁸⁹ Podružnica je pokušala preko poznanika provesti akcije oko osnivanja «Napretkovih» organizacija u Sušaku, Gospiću, Karlovcu, Slavanskom Brodu i drugim mjestima pismenim obraćanjem bivšim članovima «Napretka», ali bez većih rezultata.⁹⁰ Dana, 1. ožujka 1947. godine održana je godišnja skupština zagrebačke podružnice pod predsjedanjem Antuna Kajfeša, te počasnog predsjednika dr. Tugomira Alaupovića, kada je zaključeno da se ponovno pokrene akcija za osnivanje «Napretkovih» podružnica u Karlovcu, Sušaku, Gospiću, Sisku, Novoj Gradiški, Križevcima, Bjelovaru, Slavanskom Brodu, Đakovu, Vinkovcima, Osijeku, Svetoj Klari, Klanjcu, Varaždinu i Samoboru.⁹¹

Međutim, i ta inicijativa ostala je bez većeg odjeka u javnosti, što je sve upućivalo na pritisak komunističkih vlasti, zbog čega je Središnja Uprava «Napretka» u Sarajevu na sjednici od 26. ožujka 1949. donijela «zaključak da društvo prestane sa daljim radom i da se čitava imovina ustupi Savezu kulturno-prosvjetnih društava BiH». Tako je HKD «Napredak» prestao postojati, a tijekom 1949. prestale su s radom i sve njegove 123 podružnice i svih 12 povjerenstava s oko 18.000 članova u Bosni i Hercegovini.⁹²

Iako je zagrebačka podružnica, na sjednici održanoj 1. travnja 1949. godine, smatrala da je odluka brzopleta te se nije složila sa zaključkom SUN-a, uputila je predstavku Vladi NR Hrvatske sa zamolbom da se rad «Napretka» samostalno nastavi na području Hrvatske dok postoje slična kulturno-prosvjetna

Mile Perković, radnik; Niko Milićević, prof. (*Napredak*, hrvatski narodni kalendar za 1946., Sarajevo 1945., 170. - 175.)

⁸⁸ HDA, FA, br. 14/1963. TK, «Napredak» Zagreb, Zapisnik s izvanredne godišnje skupštine HKD «Napredak» podružnice u Zagrebu dne 16. prosinca 1945.

⁸⁹ HDA, FA, br. 14/1963. TK, «Napredak» Zagreb.

⁹⁰ HDA, FA, br. 14/1963. TK, «Napredak» Zagreb. Obavijest Središnje uprave «Napretka» podružnici «Napretka» u Zagrebu od 13. kolovoza 1946.

⁹¹ HDA, FA, br. 14/1963. TK, Zapisnik s redovite glavne skupštine od 1. ožujka 1947. Zanimljivo je da su na području NR Hrvatske osnovana dva «Napretkova» povjerenstva i to u Budaku, kraj Benkovca i Imbrovecu kraj Varaždina.

⁹² HDA, FA, br. 14/1963. TK, «Napredak» Zagreb.

društva. Agonija «Napretkove» podružnice potrajala je sve do 14. veljače 1950. godine, kada je izvršena predaja njezine imovine Savezu kulturno-prosvjetnih društava NR Hrvatske, dakle time i Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, gdje se namjeravala obnoviti «Napretkova» aktivnost.⁹³

Zaključak

Hrvatsko kulturno društvo «Napredak», kao jedno od najjačih kulturno-prosvjetnih društava u svom stoljetnom radu na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine te u više od dva desetljeća plodnog i intenzivnog rada na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, ostavilo je duboke tragove na području kulture, prosvjete, znanosti i obrazovanja.

U službi te velike zadaće «Napredak» je od samog početka svoje djelatnosti i osnivanja prvog povjerenstva na Sušaku 1928., te utemeljenja «Napretkove» podružnice u Senju 1929. godine kontinuirano izgrađivao metode i program rada nastojeći uvijek u što većoj mjeri udovoljiti najnužnijim kulturnim potrebama i ostvariti što bolje rezultate.

Kako su te potrebe bile složene i mnogobrojne, i društvo se moralo posvećivati mnogim akcijama. «Napredak» je zbog te životne pokretnosti i nužne mnogostranosti otvarao škole, domove, dijelio stipendije, novčane potpore, pomoć najsiromašnijima itd., tj. postao je općim hrvatskim kulturnim društvom svih hrvatskih slojeva, koji je bio dobro prihvaćen i u Senju, Crikvenici, Sušaku, Bakru, Čabru i Delnicama.

Sustavan rad «Napretkovih» podružnica u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru i u vrijeme kada je bio izložen dramatičnim pritiscima, napose od 1929. do 1935. i od 1937. do 1941., kao i u vrijeme II. svjetskog rata, kada je veliki broj podružnica bio raspušten i mnoge akcije zabranjene, nisu zaustavile rad «Napretkovih» podružnica.

HKD «Napredak» je omogućilo mnogobrojnim učenicima, studentima i pitomcima s područja Hrvatskog primorja i Gorskog kotara da završe zanate, škole, fakultete te im osiguralo egzistenciju. U stoljeću svoga rada «Napredak» je ne samo ujedinio, nego i očuvao kulturni i nacionalni identitet Hrvata.

⁹³ HDA, FA, br. 14/1963. TK, "Napredak" Zagreb, Zapisnik sa XVI. i XVII. odborske sjednice Glavne podružnice HKD "Napredak" u Zagrebu od 1. i 29. travnja te 19. svibnja 1949., Intervencijom ministra A. Vrbana kod načelnika i sekretara MUP-a, dopušteno je da "Napretkova" podružnica može nastaviti rad dok ne stigne rješenje na predstavku. Zapisnik sa redovne sjednice HKD "Napredak" u Zagrebu od 10. rujna 1949.

SUMMARY

THE CREATION AND ACTIVITIES OF *NAPREDAK*'S ORGANIZATIONS IN THE CROATIAN LITTORAL AND GORSKI KOTAR REGION (1928-1941).

On the basis of existing archival records, published materials and literature, the author examines the formation and work of the Croatian Cultural Society "Napredak" (*Hrvatsko Kulturno Društvo* "Progress") on the territory of the Croatian Littoral and Gorski Kotar in the period 1928-1950. After the formation of "Napredak"'s organization in Gospić in 1926, branches of "Napredak" were established on the territory of the Croatian Littoral and Gorski Kotar. As a result, the whole of south east Croatia was criss-crossed with "Napredak"'s organizations, whose activities consisted of extending material and spiritual assistance to pupils and students, who were being educated in Croatia as well as abroad.

Key words: Croatian cultural society *Napredak*, Croatian littoral, Gorski Kotar region